O‘ZBEKISTONDA MADANIY MEROSNI RAQAMLASHTIRISH: DAVLAT BOSHQARUVIDAGI USTUVOR VAZIFALAR VA AMALIY YECHIMLAR

The Oxus universiteti,

Huquq va davlat boshqaruvi fakulteti,

Davlat va jamiyat boshqaruvi yo‘nalishi,

602-guruh talabalari

Dadajonov Mahmudismoil Azamatjon o‘g‘li,

Sobirova Mo‘tabar Tohirjon qizi

Annotatsiya.

Ushbu tezisda O‘zbekistonda moddiy va nomoddiy madaniy merosni raqamli muhitda saqlash hamda undan foydalanishni tashkil etish masalalari davlat boshqaruvi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Raqamlashtirish jarayoni tarixiy hujjatlarni elektron shaklga o‘tkazish bilangina cheklanmasligi, balki ma’lumotlarni ilmiy tavsiflash, yagona mezonlar asosida jamlash, uzoq muddatli saqlash va foydalanuvchilarga qonuniy hamda qulay kirish imkonini yaratishni ham qamrab olishi asoslanadi. UNESCOning madaniy va raqamli merosga oid hujjatlari, O‘zbekistonning madaniy merosni muhofaza qilishga doir qonunchiligi va mamlakatda ilgari surilgan raqamlashtirish tashabbuslari qiyosiy-tahliliy yondashuv asosida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda idoralararo ma’lumot almashinuvi, yagona metama’lumot standartlari, mutaxassislar tayyorlash, axborot xavfsizligi va nomoddiy meros vakillarining huquqlarini ta’minlash dolzarb vazifalar sifatida ajratiladi. Xulosa sifatida xavf ostidagi obyektlarni birinchi navbatda raqamlashtirish, umumiy platforma uchun muvofiqlashtirilgan boshqaruv mexanizmini yaratish va natijalarni o‘lchab borish taklif etiladi. Tezisning amaliy ahamiyati shundaki, unda

raqamlashtirishni alohida texnik loyiha emas, balki merosni asrash, ilmiy muomalaga kiritish va jamoatchilikka yetkazishga xizmat qiladigan uzluksiz boshqaruv jarayoni sifatida tashkil etish zarurati ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: madaniy meros, raqamlashtirish, davlat boshqaruvi, elektron arxiv, metama’lumot, raqamli platforma, nomoddiy meros.

Kirish. Madaniy meros har bir xalqning tarixiy tajribasi va madaniy xotirasini saqlovchi noyob manbadir. Qo‘lyozmalar, arxiv hujjatlari, me’moriy yodgorliklar, muzey ashyolari, og‘zaki ijod va an’anaviy hunarmandchilik namunalari turli shaklda mavjud bo‘lsa-da, ularning barchasi vaqt o‘tishi bilan shikastlanish, yo‘qolish yoki ilmiy muomaladan chetda qolish xavfiga duch keladi. Shu bois raqamli texnologiyalardan foydalanish madaniy boyliklarni saqlashning muhim qo‘shimcha vositasiga aylanmoqda. Biroq hujjatni skanerlash yoki yodgorlikning uch o‘lchamli tasvirini yaratishning o‘zi hali to‘laqonli raqamlashtirish degani emas. Raqamli nusxaning kelib chiqishi, tavsifi, saqlanish sharoiti va undan foydalanish tartibi aniq belgilansagina u uzoq muddatli ilmiy va ijtimoiy qiymat kasb etadi.

Ushbu tezisning maqsadi — O‘zbekistonda madaniy merosni raqamlashtirishning boshqaruvga oid imkoniyatlari va to‘siqlarini umumlashtirish hamda amaliy takliflar ishlab chiqish. Buning uchun xalqaro hujjatlar, milliy tartibga solish yo‘nalishlari va ilgari surilgan tashabbuslar mazmuniy hamda qiyosiy tahlil qilindi. Tezisda yangi statistik kuzatuv o‘tkazilgani da’vo qilinmaydi; xulosalar ochiq hujjatlar va mavjud ilmiy qarashlarni tahlil qilishga asoslanadi.

Asosiy qism. Madaniy merosni asrash bo‘yicha xalqaro yondashuvlar raqamlashtirish masalasini kengroq tushunishga yordam beradi. UNESCOning 1972-yilgi konvensiyasi moddiy madaniy va tabiiy merosni

muhofaza qilishning umumiy asoslarini belgilaydi [1]. 2003-yilgi Nomoddiy madaniy merosni saqlash konvensiyasida esa merosni yaratib, avloddan avlodga yetkazib kelayotgan jamoalarning ishtiroki alohida ahamiyat kasb etadi [2]. Xuddi shu yili qabul qilingan Raqamli merosni saqlash xartiyasida raqamli resurslar ham yo‘qolish xavfi ostida ekani, ularning uzluksiz saqlanishi uchun mas’uliyat, texnik moslik va huquqiy mexanizmlar zarurligi ta’kidlanadi [3]. Demak, raqamlashtirishning natijasi faqat elektron fayllar soni bilan emas, ularning ishonchliligi va kelajakda qayta foydalanish imkoniyati bilan ham baholanishi kerak.

O‘zbekiston sharoitida bu masalaning dolzarbligi boy arxiv va qo‘lyozma fondlari, tarixiy shaharlar hamda hududlarga xos nomoddiy meros shakllarining xilma-xilligi bilan belgilanadi. “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi qonun merosni asrashning milliy huquqiy asoslaridan biridir [4]. Shu bilan birga, madaniy merosni raqamlashtirish bo‘yicha tashabbuslarni amaliy natijaga aylantirish uchun muzeylar, arxivlar, ilmiy muassasalar va vakolatli idoralar o‘rtasida vazifalar aniq taqsimlanishi lozim. Har bir muassasa o‘z bazasini alohida yuritib, turlicha tavsiflash usulidan foydalansa, keyinchalik ularni umumiy platformaga birlashtirish murakkablashadi.

Davlat boshqaruvida uchta o‘zaro bog‘liq bosqichni farqlash mumkin. Birinchi bosqichda raqamlashtirilishi zarur obyektlar tanlanadi. Bu jarayonda noyoblik, jismoniy holat, ilmiy ahamiyat va yo‘qolish xavfi mezonlari ustuvor bo‘lishi maqsadga muvofiq. Ikkinchi bosqichda raqamli nusxa bilan birga obyekt haqidagi metama’lumotlar — nomi, sanasi, kelib chiqishi, saqlanayotgan joyi, huquqiy maqomi va texnik xususiyatlari — qayd etiladi. Uchinchi bosqich esa yaratilgan ma’lumotlarni xavfsiz saqlash, yangilash va foydalanish uchun taqdim etishni qamrab oladi. Mazkur bosqichlardan biri

e’tibordan chetda qolsa, sarflangan mablag‘ning kutilgan samarasi pasayishi mumkin.

Raqamlashtirish ilmiy tadqiqot va ta’lim uchun ham yangi imkoniyatlar yaratadi. Masalan, tarixiy hujjatning yuqori sifatli raqamli nusxasi tadqiqotchiga manbani masofadan turib o‘rganish imkonini beradi va asl nusxaga bevosita murojaat qilish zaruratini kamaytiradi. Me’moriy obidalarning 3D modellari restavratsiya oldidan mavjud holatni qayd etishda, o‘quv jarayonida esa murakkab tarixiy tuzilmani tushuntirishda foydali bo‘lishi mumkin. Virtual ko‘rgazmalar va elektron kataloglar esa hududiy muzeylarda saqlanayotgan materiallarning keng auditoriyaga yetib borishiga xizmat qiladi. Shunga qaramay, raqamli tasvir asl obyektning o‘rnini bosmaydi: jismoniy muhofaza va konservatsiya ishlari davom etishi shart.

Amaliyotda eng muhim muammolardan biri yagona tavsiflash qoidalarining yetarli darajada uyg‘unlashmaganidir. Bir muassasa obyekt nomini qisqartirib, boshqasi esa boshqa imlo yoki tasnifdan foydalansa, elektron qidiruvda bir xil meros namunasi turli yozuvlar ostida ko‘rinishi mumkin. Bunday tafovutlar ma’lumotlarni taqqoslashni qiyinlashtiradi. Shu sababli umumiy platforma ishga tushirilishidan oldin majburiy metama’lumot maydonlari, raqamli formatlar, identifikatorlar va ma’lumotlarni almashish tartibi kelishib olinishi kerak. Bu yerda texnik yechimdan ko‘ra tashkilotlararo kelishuvning barqarorligi ko‘proq ahamiyatga ega.

Yana bir masala — raqamli fondlarning uzoq muddat saqlanishidir. Kompyuter dasturlari va fayl formatlari tez yangilanadi; bugun ochilayotgan fayl o‘n yildan keyin qo‘shimcha vositasiz o‘qilmasligi mumkin. Shu bois zaxira nusxalar, formatlarni davriy yangilash, kirish huquqlarini boshqarish va ma’lumotlar yaxlitligini tekshirish tartiblari avvaldan ishlab chiqilishi zarur. UNESCOning raqamli merosga doir xartiyasi ham bunday uzluksiz saqlash yondashuvini qo‘llab-quvvatlaydi [3]. Xavfsizlik masalasi ayniqsa nodir

qo‘lyozmalar, shaxsiy ma’lumotlarni o‘z ichiga oluvchi arxiv materiallari va huquqiy cheklovga ega tasvirlar bilan ishlaganda dolzarbdir.

Nomoddiy merosni raqamlashtirish yanada nozik yondashuvni talab etadi. Xalq qo‘shiqlari, marosimlar, og‘zaki hikoyalar yoki hunarmandchilik sirlarini video va audio shaklda yozib olish ularni saqlashga xizmat qilishi mumkin. Ammo bunday materiallarni cheklanmagan tarzda tarqatish har doim ham ma’qul emas. Merosni saqlovchi jamoa va ijrochilarning roziligi, mualliflik hamda boshqa tegishli huquqlar, shuningdek, ayrim bilimlarning mahalliy madaniy ahamiyati hisobga olinishi lozim. UNESCO konvensiyasida jamoalarning merosni boshqarishdagi ishtiroki muhim tamoyil sifatida qayd etilgan [2]. Shuning uchun ochiq foydalanish va madaniy mas’uliyat o‘rtasida muvozanat saqlash talab etiladi. Kadrlar masalasi ham raqamlashtirishning sifatiga bevosita ta’sir qiladi. Tarixchi yoki arxivchi manbaning mazmunini to‘g‘ri tavsiflashi mumkin, biroq texnik format, axborot xavfsizligi yoki ma’lumotlar bazasini loyihalash bo‘yicha qo‘shimcha ko‘nikmaga ehtiyoj sezadi. Axborot texnologiyalari mutaxassisi esa tarixiy manbaning konteksti va ilmiy qiymatini baholashda soha eksperti bilan hamkorlik qilishi kerak. Shu sababli oliy ta’lim muassasalari, muzey va arxivlar o‘rtasida qisqa muddatli amaliy kurslar, qo‘shma laboratoriyalar va talabalar amaliyotini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq.

Davlat siyosatining natijadorligini baholash uchun faqat raqamlashtirilgan obyektlar sonini e’lon qilish yetarli emas. Elektron yozuvlarning to‘liqligi, qidiruv orqali topilish darajasi, foydalanuvchilarning murojaatlari, texnik nosozliklar, saqlash nusxalarining mavjudligi va ma’lumotlardan qonuniy foydalanish holatlari ham hisobga olinishi kerak. Shu tariqa boshqaruv jarayoni bir martalik hisobotdan muntazam sifat monitoringiga o‘tadi. O‘zbekiston va Yaponiya tajribasini qiyosiy ko‘rib chiqqan tadqiqotda ham raqamli texnologiyalar merosni asrash va tanitish

vositasi sifatida yoritilgan [5]. Xorijiy tajribani o‘zlashtirishda esa mahalliy fondlar tarkibi va mavjud infratuzilma hisobga olinishi zarur.

Bizning fikrimizcha, samarali boshqaruv uchun uchta amaliy yechim ustuvor bo‘lishi kerak: birinchidan, noyob va xavf ostidagi manbalar bo‘yicha ochiq mezonlarga asoslangan navbatlilikni belgilash; ikkinchidan, barcha ishtirokchi tashkilotlar uchun umumiy tavsiflash va ma’lumot almashish talablarini joriy etish; uchinchidan, raqamli fondlarni saqlash, ulardan foydalanish va natijalarni baholash bo‘yicha doimiy mas’uliyat tizimini yaratish. Bu yondashuv O‘zbekistonda raqamli meros bo‘yicha muhokama qilinayotgan yagona platforma tashabbusining amaliy qiymatini oshirishi mumkin [6].

Xulosa. O‘zbekistonda madaniy merosni raqamlashtirish tarixiy xotirani asrash, ilmiy manbalardan foydalanishni kengaytirish va davlat boshqaruvida ma’lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish uchun muhim imkoniyatdir. Biroq natija texnologiyaning o‘ziga emas, uning atrofida shakllantirilgan tashkiliy, huquqiy va ilmiy mexanizmlarga bog‘liq. Xususan, muassasalararo muvofiqlik, metama’lumot sifati, raqamli saqlashning uzluksizligi, mutaxassislar salohiyati hamda nomoddiy meros vakillarining manfaatlarini hisobga olish asosiy shartlar hisoblanadi. Raqamlashtirish ishlari ushbu talablar asosida bosqichma-bosqich olib borilsa, yaratilgan elektron resurslar nafaqat bugungi foydalanuvchi, balki kelajak avlod uchun ham ishonchli manbaga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Paris, 1972. https://whc.unesco.org/en/conventiontext/

2. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 2003. https://ich.unesco.org/en/convention

3. UNESCO. Charter on the Preservation of Digital Heritage. Paris, 2003. https://www.unesco.org/en/legal-affairs/charter-preservation-digital-heritage

4. O‘zbekiston Respublikasining ‘Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida’gi Qonuni. 2001-yil 30-avgust, 269-II-son.

5. Гафурова Х. Ш. Цифровизация как средство сохранения культурного наследия Узбекистана и Японии // Oriens konferensiya materiallari. 67–72-b.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. Measures to preserve cultural heritage and expand international cultural cooperation considered. 10.09.2026. https://president.uz/en/lists/view/9596